

ПОЗАКОНФЕСІЙНА РЕЛІГІЙНІСТЬ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСІВ СУЧАСНОЇ ВОЛИНИ

Стаття присвячена аналізу позаконфесійної релігійності в контексті соціокультурних трансформацій Волинського регіону (Рівненська, Волинська, північ Тернопільської областей). Зокрема, досліджуються процеси, які відбуваються у суспільстві та культурі, що призвели до переосмислення статусу релігії.

Ключові слова: позаконфесійна релігійність, приватизація релігії, індивідуалізація релігії, соціокультурні процеси.

Постановка проблеми. Суспільство – складний соціокультурний об'єкт, в якому відображуються певні соціокультурні програми діяльності. Зрушення, що відбуваються наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, знаменують появу нових рис та елементів у соціальних структурах і системах соціальних взаємозв'язків. Посеред різноманіття макросоціологічних теорій соціальних змін чільне місце займають соціокультурні. Вони не є простим об'єднанням усіх соціальних та культурних феноменів, а відображають цілісність, що спаяна світом культури та не існує поза своїм носієм – людиною. І хоча соціокультурна реальність сама твориться людиною, проте в основі всі соціокультурні трансформації є неочікуваними для останньої.

Сучасна соціокультурна ситуація є віддзеркаленням структурних та інституційних змін, що відбуваються у суспільстві. Ці процеси переходу відбуваються доволі складно. В Україні вони відрізняються всезагальним характером, поширюються практично на всі сфери людського життя, включаючи систему цінностей, моделі поведінки, способи господарювання. При тому вони вповні узгоджуються із соціетальними зрушеннями, які актуалізують увагу до фундаментальних закономірностей функціонуючих систем.

Відтак, в умовах зміни попередніх аксіологічних координат у сприйнятті буття та осмисленні його сенсу, закономірно, що значна частина населення звертається до інтенсивних пошуків духовності. В українському суспільстві вони здебільшого асоціюються з релігійністю, яка як риса масової свідомості та поведінки виявляється у різних проекціях як у явних, так і прихованих форматах, як в позитивних за своєю дією, так і в негативних формах.

До специфічно українських рис сучасного стану релігійності відносять низку факторів, посеред яких: аксіологічна криза внаслідок розпаду старої системи цінностей (радянської); новий тип політичної системи, новий тип економічної системи (ринковий); трансформація механізмів традиційного відтворення релігійності.

Зауважимо, що процес росту релігійності в Україні вцілому, та Волині зокрема, відбувається на фоні зміни статусу, ролі, функцій релігії і релігійної поведінки віруючих. Причому переосмислення статусу релігії пов'язане з низкою причин, посеред яких відзначимо: перехід до нової соціокультурної реальності (постмодерне, постінформаційне, постіндустріальне суспільство), процеси світової глобалізації, криза європейської цивілізації, процеси секуляризації та інші. За таких обставин люди можуть змінювати релігійні традиції, норми та характер релігійної участі або взагалі залишати релігійні організації – і це буде не більше, аніж внутрішня реакція на зміну зовнішніх обставин у сфері релігії.

У науковій літературі ця тенденція отримала назву «приватна релігійність», «позацерковна чи позаконфесійна релігійність», «індивідуальна релігійність», «особисте виявлення релігійності», «інтелектуальна релігійність», «вірування у власного Бога», «позацерковне християнство», «віра без належності» [2].

Відтак **метою статті** є аналіз позаконфесійної релігійності в контексті соціокультурних процесів сучасної Волині.

Аналіз досліджень і публікацій. Інституційні зміни в релігійних організаціях стали предметом дослідження насамперед західної соціології релігії. М. Вебер ще на початку минулого століття зацентрував увагу на тому, що позаконфесійні напрями значно будуть впливати на формування світогляду суспільства. В 30-ті рр. ХХ ст. Р. Нібур і Г. Беккер наголосили на тому, що Церкви не завжди у змозі дати потрібну відповідь на духовні запити суспільства, унаслідок чого інституційні форми релігійності будуть змінюватися.

До середини ХХ століття нові релігійні організації на заході почали проявлятися масово і, відповідно, почали ініціюватися дослідження цього феномену Б. Джонсоном, П. Бергером, Т. Лукманом та іншими дослідниками.

У 80-х роках ХХ ст. у західній літературі пропонується аналіз у дослідженні феномену нових релігій у їх тісних взаємостосунках із суспільством (В. Бейнбридж, Р. Старкі). Останній отримує назву теорії раціонального вибору і претендує на нове дисциплінарне утворення в межах релігієзнавства під назвою «економіка релігії». Саме ця теорія сьогодні набуває популярності. І, що саме головне, вона дає відповідь на питання хто і за яких обставин стає основним ядром нових релігійних рухів [2].

На пострадянському просторі дослідження даної проблематики інтенсивно відбувається з 90-х років ХХ століття. Посеред них варто відзначити праці Є. Балагушкіна, О. Бузова, М. Євдокименка, Л. Григорьєвої, М. Мчедлова та інших.

Дослідженням позаконфесійної релігійності відбуваються і в Україні: Н. Гаврілова, В. Єленський, Л. Филипович. Хоча, зауважимо, що на українських теренах цей феномен і досі заалишається маловивченим.

Виклад матеріалу. Релігійність (релігійна поведінка, набожність, релігійне знання, релігійно-інституційна залученість громадян) – своєрідний духовний концепт, який покладений в координати українського суспільства. Тобто під поняттям «релігійність» ми розуміємо суб'єктивне засвоєння релігійних ідей, цінностей та норм, їх вплив на життєву орієнтацію, внутрішню здатність індивіда до реалізації релігійних установок. Загалом, цілісний показник релігійності українців є досить високим. Україна у цьому плані випереджає чимало країн Центрально-Східної Європи (наприклад Чехію, Латвію, Естонію, Республіку Беларусь), тим паче секулярну Західну Європу. Проте, поступається, звісно, Польщі.

На сучасну релігійну ситуацію в Україні, безспірно впливає її геополітичне розташування як перехідної смуги між Центрально-європейським та Східно-європейським релігійними макрорегіонами – католицько-протестантською Європою та східно-християнського обряду державами. Цей поділ, вочевидь, впливає і на реально існуючу регіональну релігійну ситуацію Волинського регіону, який як релігійно-географічний регіон включає Рівненську, Волинську та північ Тернопільської областей. Домінує на цих теренах православ'я. Конфесійна структура характеризується майже рівнозначним поширенням парафій Української Православної Церкви Московського Патріархату і Української Православної Церкви Київського Патріархату. Міцні позиції в регіоні посідають протестанти, серед яких різко переважають п'ятидесятники. Таким чином конфесійний ареал Волинського регіону утворює християнство.

Низка дослідників, вважають, що в епоху постмодерну насамперед християнство, знаходиться в занепаді. Зокрема, Г. Рормозер ситуацію в європейській культурі визначає як «постхристиянську», а стан сучасного християнства він називає «дифузним» [4, с. 85]. Сьогодні стають очевидними декілька тенденцій в динаміці соціокультурних змін, що характеризують духовний простір постмодерну в світлі його взаємовідносин з християнством: демонічний, секулярний, неоязичницький, нове богошукання [1, с. 164]. Ці зміни російський вчений В. Бачінін називає «ликами», і вважає, що вони надають постмодерну надзвичайну строкатість, суперечність, нестійкість. Останні поряд із апологією плюралізму і поліпарадигмальністю свідчать не про духовне благополуччя, а про кризовий стан суспільства епохи постмодерну.

Викликані посиленням секуляризаційних тенденцій, духовні «недуги» сьогодення спричиняють зростання есхатологічних настроїв серед того суспільного загалу, який, маючи виражені духовні потреби, є ураженим симптомами усамітнення, знеособленості та богопокинутості. І лише у богошуканні (четвертий «лик» постмодерну на думку російського

дослідника В. Бачиніна) присутні «спроби культурної свідомості обернутися хоча б у напівоберта у ту сторону, де повинен перебувати Бог» [1, с. 165].

Очевидно, що демократизація волинського суспільства, як і вцілому українського наприкінці ХХ століття, відкрила дорогу до адогматизму релігійного мислення. Таким чином, після періоду атеїзму прийшло не християнство, а деяка синкретична духовність. Корені такої духовності, на думку українських релігієзнавців, пов'язуються здебільшого із протестантизмом [6]. Це асоціюється із низкою факторів, посеред яких: формування логікою самої віри незалежної особистості віруючого, який працює і свою чесну працю сприймає як служіння Богу; визнання демократії як найкращого здійснення євангельських принципів в суспільно-політичному устрої держави; відношення до науки як до благочестивого пізнання волі Бога, як до справи благочестивої і богоугодної. Відтак історія розвитку багатьох європейських держав показала, що протестантизм поступово задав цей еталон і католикам, і оточуючому світу. І ці релігійні принципи не вимагають від Католицизму (як і від Православ'я) відмови від фундаментальних догматичних основ віри, але, поряд з тим, радикально змінюють відношення людини до свого місця у світі і цінностей суспільного буття.

На особливу увагу у цьому контексті заслуговує харизматичний рух, який на сьогодні є тим феноменом, який на думку відомого українського філософа-релігієзнавця В. Єленського, важко втиснути у жорсткі дефініції – він скоріше являє простір, що не має виразних кордонів. Харизматичні церкви прийнято вважати складовою неохристиянства, які представляють собою численні відгалуження від протестантських, перш за все п'ятидесятницьких церков.

Посеред adeptів харизматичного руху велика частина молоді. Саме вона, насамперед, реагує на застиглість давніх форм служіння, всілякі обмеження. З іншого боку, вона шукає можливості реалізувати власний потенціал, її приваблює динамізм західних харизматичних церков, їх «сучасність», їх активна участь у світових справах як на глобальному, так і на локальному рівні. Проповідь харизматів поєднувала і поєднує такі досі не поєднувані в пострадянському релігійному дискурсі речі як глибокий містицизм і практичність, екзорцизм і ефективність, перспективу тілесного зцілення і матеріальний успіх та комфорт тощо.

В умовах граничної непевності особистих досягнень «маленького українця» 1990-х рр., при відсутності хоч трохи надійних гарантій збереження свого статусу, бізнесу, робочого місця, харизматизм став досить привабливим для людей, що потребували «нової духовності» й гарантії того, що їх стосунки з трансцендентним матимуть результат «тут і тепер». Ці люди були зовсім не найбільш і не найменш освічені.

Націленість на особистий життєвий успіх, видимою ознакою якого є фінансове процвітання, професійна компетентність, кар'єрні досягнення і тілесне здоров'я у поєднанні з маніфестацією духовних дарів – все це виявилось привабливим для тисяч українців. Серед них були і ті, кому вдалося вписатися у швидкозмінні соціальні структури пострадянської України, і ті, хто, будучи відторгнутими цими структурами, перебував у повній дезорієнтації, і ті, хто сидів на самому дні суспільства. У харизматичних громадах опинилися і ті, хто несподівано розбагатів, і ті, хто так само несподівано втратив усе, і особи з девіантною поведінкою, схильні до крайніх форм екзальтації та авантюри [3, с. 118].

Дослідження науковців про спроби адаптації християнства до кризової за суттю культури постмодерну показують, що формується християнство, у якому уже немає нічого християнського і яке буде сприяти поглибленню кризових явищ у розвитку особистості, яка належить до цієї культури. У цьому, безумовно, простежуються закономірні процеси. Адже, враховуючи те, що перехідний стан зазвичай завжди відзначається кризовим характером і вражає аксіологічні, ментальні, онтологічні основи суспільства, він породжує кризову свідомість, поглиблюється внутрішня криза самої людини, її розлад з існуючим світом.

Беззаперечним залишається на нашу думку те, що перед християнством постало завдання виживання у новому культурно-історичному контексті. Іншими словами – сучасна церква має бути відкритою перед викликами сучасності. Проте, формується якісно інше враження: здається, що світ пішов уперед, а церква, насамперед православні конфесії, залишилися у Середньовіччі. На думку українських релігієзнавців, великою проблемою наших церков є те, що Церква

здебільшого займається владою і мало займається культурою. Саме цей факт відвертає від неї найбільш творчих і мислячих людей. Останні приходять в християнство, а не приходять до церкви. Таким чином, можна говорити про позацерковне християнство [6]. У цьому контексті, можемо зазначити, що основну конкуренцію православним конфесіям на Волині складають не інші релігії, а зростаюча спільнота людей без конфесійної належності.

І тому, на думку М. Черенкова, анонімне, позацерковне християнство стає реальною альтернативою у світі, де церква скомпроментувала себе грою в політику та бізнес [6]. Проте, сучасні українські реалії засвідчують, що в ситуації соціально-економічного, політичного колапсу, все таки найбільшим кредитом довіри користується Церква. За результатами загальноукраїнського соціологічного дослідження «Настрої України», яке було проведене Центром соціальних та маркетингових досліджень «Социс» та Київським міжнародним інститутом соціології на замовлення Комітету виборців України та оприлюднено 7 лютого 2014 року, найбільшим кредитом довіри посеред населення України користується церква [4]. До слова, зазначимо, що така тенденція є незмінною протягом останніх двох десятиліть. Однак, коли українські соціологи пробують конкретизувати зміст, який вкладається респондентами в поняття довіри до «церкви» з'ясовується, що у симпатіях ідеться не стільки про конкретну ту чи іншу релігійну організацію, скільки про ідеальний, уявний трансцендентний образ («церкву як представницю Бога на землі»).

Внаслідок таких зрушень сучасне суспільство вимагає нових, мобільних форм вияву своєї релігійності. Особливо такі процеси характерні для молодіжного середовища. Вони охоплюють сумніви, пошуки, переходи із однієї конфесії до іншої. Нерідкими, сьогодні, на Волині є факти, коли можна зустріти молоду людину, яка відвідує різні релігійні конфесії. Цей вибір багато в чому є можливим завдяки наявному релігійному плюралізму – «простору релігійних пропозицій», «релігійному супермаркету».

Фактично той шлях, що приводив людину до сповідання певної релігійної традиції, сьогодні уже не спрацьовує. Причини цього явища можуть бути самими різними: від відсутності довіри до традиційних інститутів світської і духовної влади до невпевненості і невизначеності людського існування. Досить часто такі процеси відбуваються як наслідок падіння авторитету духовних лідерів тієї чи іншої конфесії. Таким чином, низка людей не мають чітко вираженої релігійної ідентичності, здебільшого остання стає розмитою і фрагментарною. Відтак, у кожного виникає свій власний досвід «зустрічі» і «спілкування» з Богом. Причому він стає глибоко індивідуальний. Релігія перетворюється в релігійність, а ядро релігійності – це пошук «власного Бога», який перебуває поза конфесійною різноманітністю і можна стверджувати, що релігійний фактор виходить за межі конфесійного середовища. Релігійний досвід для багатьох людей перестає бути власне досвідом, залишаючись лише переживанням, одним із багатьох інших переживань.

Особливо, варто відзначити виникнення і розвиток інституту приватної віри. Носії приватної віри, позаконфесійної релігійності, не намагаються увійти у традиційну релігійну організацію, відмовляються реєструватися органами влади в якості релігійних організацій. Відтак визначення їх наявності і чисельності у Волинському регіоні є неточним. Вони часто густо набувають статусу світської організації (наприклад, культурно-просвітницького характеру), або взагалі відмовляються від реєстрації.

Переорієнтація духовного пошуку у приватну сферу супроводжується сьогодні процесом виходу віруючих за межі організованих форм домінуючих релігій, внаслідок чого релігійна самоідентифікація стає в меншій мірі монохромною, чітко обмеженою конфесійною приналежністю і набуває рис невизначеності. Поряд з цим релігійна віра і релігійна практика стають особистою справою кожної людини. Тому і саме поняття «віруючий» стає більш розмитим і невизначеним, створюються об'єктивні умови для розширення поняття релігійної групи та релігійного інституту.

Саме теорія раціонального вибору дає нам відповідь на питання чому здебільшого молоді люди стають ядром нових релігійних рухів. Цей факт пояснюється, по-перше, тим, що нетрадиційна релігійність пропонує інший продукт, альтернативний традиційним релігійним організаціям; по-друге, релігійне виховання та освіта мають безпосередній

вплив на формування релігійності (виходячи із того факту, що значна частина сучасної молоді не виховувались у релігійному дусі) [2].

Таким чином, одним із головних трендів розвитку релігійності на Волині (як і в Україні) стає так звана релігійна конверсія, в результаті якої індивід втрачає традиційний конфесійний статус і набуває нових релігійних і квазірелігійних ідентифікацій. Тому, якщо мешканці Волинського регіону (як до слова й інших регіонів теж) все ж ідентифікують себе з належністю до певної релігійної традиції, вони не завжди розділяють її віровчення, приймають участь в її обрядах, є активними членами релігійної общини, переймаються її життям. За умов, коли великі групи людей отримують неефективну релігійну соціалізацію, суб'єктивна релігійність схильна бути різномірною, ніж організована релігійна діяльність.

Зауважимо, якщо в перше десятиліття незалежності такі явища в основному були характерними для Південно-Східного і Південного регіонів і проблема вибору релігії та поширення нових релігійних рухів серед молоді західних регіонів України стосувалася якнайменше. То, сьогодні, ми не можемо підтвердити цю сентенцію, і на часі констатація аналогічності процесів і у Волинському регіоні.

Висновки. Людська природа передбачає постійне оновлення, внутрішні зміни на зовнішні сигнали. Зокрема, такі процеси не проходять осторонь соціальної і духовної сфер. Тому, людина, яка отримує шквал релігійної інформації (американські протестантські проповідники, східні гуру, тренінги із самовдосконалення, астрологічні прогнози, групи йоги, проповіді буддійських лам і т. д), не завжди опиняється у ситуації стійкості власного конфесійного вибору. Сам факт наявності, на думку спеціалістів з «економіки релігії», в інформаційному просторі величезної кількості релігійної та квазірелігійної продукції формує світогляд і світосприйняття, так званий «релігійний капітал». Останній фактично і складається із елементів віровчення різних релігійних традицій, частинок різних релігійних пазлів. І тому, не дивно, що релігійність, особливо у молодіжному середовищі, не пов'язується з певною релігійною організацією, набуває рис позаконфесійної.

Феномен позаконфесійної релігійності постає результатом руйнації традиційних релігійних інститутів, способів релігійної ідентифікації і спроби знайти адекватний, найбільш легкий і комфортний шлях духовного навернення до віри. І, хоча ці процеси не стали масовими для сучасного Волинського регіону, проте найближчим часом вони можуть стати більш поширеним явищем. Це відбудеться, якщо традиційні релігійні організації адекватно не будуть реагувати на соціокультурні зміни соціуму.

Література

1. Бачинин В. А. Постмодернизм и христианство / В. А. Бачинин. // *Общественные науки и современность*. – 2007. – №4 – С. 162-171.
2. Гаврілова Н. Релігійність української молоді: раціональний вибір чи спонтанний крок / Н. Гаврілова, О. Кисельов. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.religion.in.ua/>
3. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття / В. Єленський. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2013. – 504 с.
4. Результати загальноукраїнського соціологічного дослідження «Настрої України». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/>
5. Рормозер Г. Ситуация христианства в эпоху «постмодерна» глазами христианского публициста / Г.Рормозер // *Вопросы философии*. – 1991. – № 5 – С. 75-86.
6. Черенков М. Внецерковное христианство / М. Черенков – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bible.com.ua>

Irina Buliga

**Non-confession religiosity in the context of social
and cultural processes of modern Volynii**

The article analyzes the non-confession of religion in the context of social and cultural transformations of Volyn region (Rivne, Volyn, Ternopil regions north). In particular, we investigate the processes taking place in society and culture that led to the reconsideration of the status of religion.

Keywords: non-confession religion, religion privatization, individualization of religion and cultural processes.

Ирина Булыга

**Внеконфессиональная религиозность в контексте
социокультурных процессов современной Волыни**

Статья посвящена анализу внеконфессиональной религиозности в контексте социокультурных трансформаций Волынского региона (Ровенская, Волынская, север Тернопольской областей). В частности, исследуются процессы, происходящие в обществе и культуре, которые привели к переосмыслению статуса религии.

Ключевые слова: внеконфессиональная религиозность, приватизация религии, индивидуализация религии, социокультурные процессы.

Надійшла до редакції 11.02.2014 р.